

Τιμητικός τόμος
για τη

Στέλλα Δρούγου

Αθήνα 2016

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

ήχάδιν II

ήχάδιw II

Επιστημονική Επιτροπή

Ακαμάτης Ιωάννης

Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Βουτυράς Εμμανουήλ

Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Θέμελης Πέτρος

Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Διευθυντής Ανασκαφών Αρχαίας Μεσσήνης

Σημαντώνη-Μπουρνιά Ευαγγελία

Ομότιμος Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σμιτ-Δούνα Μπάριμπαρα

Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τιβέριος Μιχάλης

Ακαδημαϊκός, Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τουράτσογλου Ιωάννης

Επίτιμος Διευθυντής Νομισματικού και Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

ἤχάδιν II

Επιμέλεια κειμένων: Ελένη Κώτσου

Σχεδιασμός, σελιδοποίηση, επεξεργασία εικόνων: ΣΗΜΑΕΚΔΟΤΙΚΗ

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία: ACCESS Γραφικές Τέχνες Α.Ε.

Η μετάφραση των κειμένων στην αγγλική, συμπεριλαμβανομένων και των περιλήψεων, έχει γίνει με ευθύνη των συγγραφέων.

Μετάφραση περιλήψεων άρθρων Λ. Παλαιοκρασσά, Γ. Τζαχίλη, Δ. Δούμας

© 2016 Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

Πανεπιστημίου 57, 105 64 Αθήνα, www.iap.gr

ISBN 978-960-386-290-1

Ηχάδιν I: 978-960-386-291-8

Ηχάδιν II: 978-960-386-292-5

Τιμητικός τόμος
για τη
Στέλλα Δρούγου

Επιμέλεια
Μιμικά Γιαννοπούλου
Χρυσάνθη Καλλίνη

II

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1-4		ΓΕΝΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ
6-26	— Μανακίδου Ελένη	«Συνεφρηβοί» και «παιίδες ήλικιώται» σε ομαδικές δραστηριότητες στις κύλικες του Ζωγράφου της Βρισηίδος, του Ζωγράφου της Δοκιμασίας και του Ζωγράφου του Τριπτόλεμου
28-46	— Μανακίδου Φλώρα	Δεινή θήλεια μετ' ἄρσεσι. Παρατηρήσεις πάνω στην εξύμνηση της Βερενίκης Α' και της Αρσινόης Β' (Θεόκριτος, Ποσειδίππος και Καλλίμαχος)
48-72	— Manoledakis Manolis	From Macedonia to Anatolia. Some comments on the Phrygians and their migration
74-92	— Μαχαίρα Βασιλική	Μικρά αγάλματα από την Κοινότητα του Σιδηροδρομικού Σταθμού Αγγίστης του νομού Σερρών. Συμβολή στην ελληνιστική εικονογραφία της πλαστικής από τη Βόρειο Ελλάδα
94-108	— Μιλτσακάκης Γεώργιος	Βεργίνα. Χρονικό-προσέγγιση της σχεδίασης του λυχνούχου με τις ... 3.500 τρύπες
110-136	— Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Βασιλική	Ένας μνημειακός μονοθάλαμος τάφος στο νεκροταφείο της Νέας Φιλαδέλφειας
138-152	— Mitsopoulos-Leon Veronika	Die zweihenkeligen Tassen. Überlegungen zu einer besonderen Form
154-194	— Mitsopoulou Christina	Two Eleusinian Cult Vases from Alexandria, Egypt
196-210	— Μουστάκα Αλίκη	Θεσσαλία - Μεγάλη Ελλάδα: σχέσεις αλληλεπίδρασης σύμφωνα με νομισματικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες
212-222	— Μπαντίνου Παναγιώτα	«Άλεκτρούδων άγών» σε μελανόμορφο αττικό αλάβαστρο
224-244	— Μποσνάκης Δημήτρης, Ειρήνη Παπανικολάου	Ένας κρατήρας τύπου Falaieff από την Κω
246-264	— Ξυδόπουλος Ιωάννης	Τα ανατολικά σύνορα της Μακεδονίας επί Αλεξάνδρου Α'
266-286	— Paleothodoros Dimitris	Boeotian vases abroad
288-310	— Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα Λυδία	Αμφορέας από την οδό Πειραιώς στην Αθήνα
312-334	— Panagou Tania	Transport amphoras and their contents
336-346	— Πίκουλας Γιάννης	Η Άλεξάνδρου Κλίμαξ
348-368	— Πλάντζος Δημήτρης	«Ξεθάβουν τώρα τὰ αγάλματα» Οι αισθητήριες αρχαιολογίες του Γιώργου Σεφέρη
370-386	— Πλιάκου Γεωργία	Ανάγλυφοι σκύφοι από ελληνιστική αγροικία στην «Επισκοπή» Ιωαννίνων
388-404	— Πρέκα-Αλεξανδρή Καλλιόπη	Ο σιδερένιος τρίποδας από το Πρυτανείο των Γιτώνων
406-418	— Rotroff Susan	An Ancient Milk Pail in Athens
420-438	— Σαατσόγλου-Παλιαδέλη Χρυσούλα	Τα μαρμάρια από τη θόλο του ανακτόρου των Αιγών II: τα θραύσματα με ανάγλυφη αρχιτεκτονική διακόσμηση
440-464	— Σαββοπούλου Θωμαΐς	Μετάλλινος κάρθαρος από την Ευρωπό
466-484	— Σημαντώνη-Μπουρνιά Ευαγγελία	Ελληνιστική κεραμική από τη Νάξο. Η μαρτυρία των Υρίων
486-508	— Sideris Athanasios	Toreutics in Macedonia: confronting Contextual Evidence, Stylistic Analysis and Unprovenanced Objects
510-518	— Simon Erika	Eine Allegorie im Zentrum des Parthenonfrieses

520-528	— Σμιτ-Δούνα Μπάρμπαρα	Αγαλμάτιο κοριτσιού στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης
530-538	— Stern E. Marianne	Distaff, wool, and epinetron
540-556	— Themelis Petros	Messene. From the Hellenistic to the Roman City
558-578	— Τζαναβάρη Κατερίνα	Χάλκινες οινοχόες ελληνιστικών χρόνων από το νεκροταφείο της αρχαίας Λητής
580-592	— Τζανακάκη Κατερίνα	Τεχνοτροπικές και εικονογραφικές παρατηρήσεις στο ερυθρόμορφο θραύσμα Π 1479 του Αρχαιολογικού Μουσείου Χανίων
594-606	— Τζαχίλη Τρις	Υφάσματα και σύμβολα στην Λυκόσουρα της Αρκαδίας τον 2ο αι. π.Χ.
608-620	— Τιβέριος Μιχάλης	Διονυσιακές πομπές και Κορυμβοφόροι στύλοι
622-638	— Τουράτσoglou Ιωάννης	Ηρακλής (Αλέξανδρος) Κυναγίδας
640-648	— Τρακατέλλη Λυδία-Αντωνία	Μαρμάρινη κεφαλή γυναικείας μορφής από το οικόπεδο Τσακιρίδη στη Βεργίνα
650-676	— Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου Ελένη	Ταφή κόρης στο Καραμπουράκι Θεσσαλονίκης. Αττική κύλικα τύπου Αγίου Βαλεντίνου και άλλα ευρήματα
678-694	— Τριαντάφυλλος Διαμαντής, Τερζοπούλου Δόμνα	Μετάλλια αγγεία των κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων από την αιγαιακή Θράκη
696-710	— Τσάκος Κωνσταντίνος	Λίθινες μήτρες για μεταλλικά κοσμήματα από την αρχαία Σάμο
712-724	— Tselekas Panagiotis	Philip II in Olympia. An old coin find revealed anew
726-740	— Τσιαφάκη Δέσποινα	Ο Φινέας στην αττική αγγειογραφία
742-754	— Τσιγαρίδα Ελισάβετ-Μπεττίνα	Οκταεδρικά αγγεία από το ιερό του Απόλλωνα-Ήλιου στα Νέα Ρόδα Χαλκιδικής
756-784	— Τσιμπίδου-Αυλωνίτη Μαρία	Ένα αδιατάρακτο ταφικό σύνολο του 4ου αι. π.Χ. στο Λάκκωμα Χαλκιδικής
786-806	— Φίλης Κώστας	Εμπορικοί αμφορείς: από την παραγωγή μέχρι την κατανάλωση
808-822	— Vogeikoff-Brogan Natalia	A Bes-Silenus Plastic Vase in the Ierapetra Archaeological Collection: the Egyptian Connection
824-834	— Wehgartner Irma	Antiker Schmuck aus dem nördlichen Schwarzmeergebiet im Martin von Wagner Museum
836-854	— Χαραμή Αλεξάνδρα	Παιδική ταφή ελληνιστικών χρόνων από την νεκρόπολη της αρχαίας Ακραιφίας στην Βοιωτία
856-862	— Χρυσανθάκη-Nagle Κατερίνα	Ένα νέο τετράδραχμο του νομισματοκοπείου των Αβδήρων
864-876	— Χρυσοστόμου Αναστασία	Ανάγλυφη λήκυθος από το Δυτικό Νεκροταφείο του Αρχοντικού Πέλλας
878-906	— Χρυσοστόμου Παύλος	Πεζών-ανδρών και ίππων δρόμος στη Μακεδονία

ΓΕΝΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Στον παρόν έργο εκτός των καθιερωμένων συντομογραφιών που αναφέρονται στο *Archäologischer Anzeiger* 2005 ακολουθούνται και οι παρακάτω:

<i>AArchArtHist</i>	= <i>Institutum Romanum Norvegiae: Acta ad Archaeologiam et Artium Historiam Pertinentia</i>
<i>ABV</i>	= J. D. BEAZLEY, <i>Attic black-figure vase-painters</i> , New York 1978
<i>Add²</i>	= A. D. CARPENTER <i>et al.</i> (eds), <i>Addenda². Additional references to ABV, ARV² and Paralipomena</i>
<i>AF</i>	= <i>Archäologische Forschungen</i>
<i>AG</i>	= <i>Antike Gemmen</i>
<i>Agora XII</i>	= B. A. SPARKES, L. TALCOTT, <i>Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C. The Athenian Agora XII</i> , Princeton, New Jersey 1970
<i>Agora XXIX</i>	= S. I. ROTROFF, <i>Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. The Athenian Agora XXIX</i> , Princeton, New Jersey 1997
<i>Agora XXX</i>	= M. B. MOORE, <i>Attic Red-figured and White-ground Pottery. The Athenian Agora XXX</i> , Princeton, New Jersey 1997
<i>AJAH</i>	= <i>American Journal of Ancient History</i>
<i>AntPl</i>	= <i>Antike Plastik</i>
<i>ARV²</i>	= J. D. BEAZLEY, <i>Attic red-figure vase-painters</i> , Oxford 1963
<i>BAR</i>	= <i>British Archaeological Records</i> , Archaeopress
<i>BARD</i>	= Beazley Archive Pottery Database < www.beazley.ox.ac.uk >
<i>BASP</i>	= <i>Bulletin of the American Society of Papyrologists</i>
<i>BEFAR</i>	= <i>Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome</i>
<i>BICS</i>	= <i>Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London</i>
<i>Brill's, New Pauly</i>	= Brill's <i>New Pauly</i> , New Pauly Online, Brill Reference, BrillOnline < referenceworks.brillonline.com/cluster/NewPaulyOnline >
<i>CCCA</i>	= <i>Corpus Cultus Cybelae Attidisque</i>
<i>CIL</i>	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
<i>Classical Archaeology XII</i>	= <i>Proceedings of the XII International Congress of Classical Archaeology, Athens 4-10.9.1983</i> , Athens 1988
<i>Companion to Ancient Macedonia</i>	= J. ROISMAN, I. WORTHINGTON (eds), <i>A Companion to Ancient Macedonia. Blackwell Companions to the Ancient World 84</i> , Wiley- Blackwell, 2011
<i>CVA</i>	= <i>Corpus Vasorum Antiquorum</i>
<i>Corinth XIII</i>	= C. W. BLEGEN, H. PALMER, R. S. YOUNG, <i>The North Cemetery, Corinth XIII</i> , Princeton, New Jersey 1964
<i>DAGR</i>	= C. DAREMBERG, E. SAGLIO, <i>Dictionnaire des antiquités grecques et romaines</i> , 10 vols, Paris, 1877-1919
<i>EAD</i>	= <i>Exploration archéologique de Délos</i>
<i>ÉPRO</i>	= <i>Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain</i>
<i>ÉtThas</i>	= <i>Études Thasiennes</i>
<i>FdD</i>	= <i>Fouilles de Delphes</i>
<i>FGrHist</i>	= <i>Fragmente Griechischer Historiker</i>
<i>GDI</i>	= <i>Sammlung der Griechischen Dialekt-Inschriften</i>
<i>Herom</i>	= <i>Journal of Hellenistic and Roman Material Culture</i>
<i>HSCP</i>	= <i>Harvard Studies in Classical Philology</i>

<i>IC</i>	= <i>Inscriptiones Creticae</i>
<i>ICS</i>	= <i>Illinois Classical Studies</i>
<i>IG</i>	= <i>Inscriptiones Graecae</i>
<i>IGCH</i>	= M. THOMPSON, O. MØRKHOLM, C. M. KRAAY, <i>An Inventory of Greek Coin Hoards</i>
<i>IMT KyzKapuDağ</i>	= <i>Inschriften Mysia and Troas</i> [IMT], M. BARTH, J. STAUBER (eds), Leopold Wenger Institut, Universität München, Version of 25.8.1993 (Ibycus). Packard Humanities Institute CD 7, 1996. -Mysia, «Kyzikene, KapuDağ»
<i>IPArk</i>	= G. THÜR, H. TAEUBER (eds), <i>Prozessrechtliche Inschriften der griechischen Poleis: Arkadien</i> , Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 607, Wien 1994
<i>Kadmos</i>	= <i>Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik</i>
<i>Kernos</i>	= <i>Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique</i>
<i>LGPN</i>	= P. M. FRASER, E. MATTHEWS (eds), <i>A Lexicon of Greek Personal Names</i>
<i>LIMC</i>	= <i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i>
<i>LSJ</i>	= H. G. LIDDELL, R. SCOTT, H. S. JONES, <i>A Greek-English Lexicon</i> , 9th edition, 1987
<i>MBAH</i>	= <i>Marburger Beiträge zur antiken Handels-, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte</i>
<i>NEA</i>	= <i>New Eastern Archaeology</i>
<i>NNM</i>	= <i>Numismatic Notes and Monographs</i>
<i>OGIS/OGI</i>	= <i>Orientalis Graeci Inscriptiones</i>
<i>OlBer</i>	= <i>Olympische Berichte</i>
<i>OIF</i>	= <i>Olympische Forschungen</i>
<i>Para</i>	= D. BEAZLEY, <i>Paralipomena: additions to Attic black-figure vase-painters and to Attic red-figure vase-painters</i> (second edition), Oxford 1971
<i>PATABS</i>	= <i>Production and Trade of Amphorae in the Black Sea</i>
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani</i>
<i>SEG</i>	= <i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
<i>SIG</i>	= <i>Sylloge Inscriptionum Graecarum</i>
<i>SNG</i>	= <i>Sylloge Nummorum Graecorum</i>
<i>ThesCRA</i>	= <i>Thesaurus Cultus e Rituum Antiquorum</i> , The J. Paul Getty Museum, Los Angeles
<i>Α' ΕλλΚερ</i>	= <i>Α' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική</i> , Ιωάννινα 1986, Ιωάννινα 1989, Ρόδος 2000 ²
<i>ΑΕΘΣΕ</i>	= <i>Το Αρχαιολογικό έργο στη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα</i>
<i>ΑΕΜΘ</i>	= <i>Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη</i>
<i>ΑΜΘ</i>	= <i>Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης</i>
<i>Αρχαία Μακεδονία II</i>	= <i>Ανακοινώσεις κατά το δεύτερο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1977</i> , Θεσσαλονίκη 1983
<i>Αρχαία Μακεδονία III</i>	= <i>Ανακοινώσεις κατά το τρίτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1977</i> , Θεσσαλονίκη 1983
<i>Αρχαία Μακεδονία IV</i>	= <i>Ανακοινώσεις κατά το τέταρτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1983</i> , Θεσσαλονίκη 1986
<i>Αρχαία Μακεδονία V</i>	= <i>Ανακοινώσεις κατά το πέμπτο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 21-25 Σεπτεμβρίου 1989</i> , Θεσσαλονίκη 1993

<i>Αρχαία Μακεδονία VI</i>	= <i>Ανακοινώσεις κατά το έκτο Διεθνές Συμπόσιο. Θεσσαλονίκη, 15-19 Οκτωβρίου 1996, Θεσσαλονίκη 1999</i>
<i>Β' ΕλλΚερ</i>	= <i>Β' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Ρόδος, 22-25 Μαρτίου 1989, Αθήνα 1991</i>
<i>Γ' ΕλλΚερ</i>	= <i>Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991, Αθήνα 1994</i>
<i>Δ' ΕλλΚερ</i>	= <i>Δ' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Μυτιλήνη, Μάρτιος 1994, Αθήνα 1997</i>
<i>Ε' ΕλλΚερ</i>	= <i>Ε' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Αθήνα 2000</i>
<i>ΕΑΜ</i>	= <i>Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο</i>
<i>Εγνατία</i>	= <i>Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας</i>
<i>ΕΕΒΜ</i>	= <i>Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών, Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών, Αθήνα</i>
<i>ΕλλΚερ Αιγαίου</i>	= <i>Ελληνιστική Κεραμική από το Αιγαίο / Hellenistic Pottery from the Aegean, Μυτιλήνη 1994, Αθήνα 1997</i>
<i>ΕλλΚερ Ηπείρου, Αιτωλοακαρνανίας και Ιονίων νησιών</i>	= <i>Ελληνιστική Κεραμική από την Ήπειρο, την Αιτωλοακαρνανία και τα Ιόνια νησιά, Αθήνα 2009</i>
<i>ΕλλΚερ Θεσσαλίας</i>	= <i>Ελληνιστική Κεραμική από τη Θεσσαλία, Βόλος 2000</i>
<i>ΕλλΚερ Κρήτης</i>	= <i>Ελληνιστική Κεραμική από την Κρήτη, Χανιά 1997</i>
<i>ΕλλΚερ Πελοποννήσου</i>	= <i>Ελληνιστική Κεραμική από την Πελοπόννησο, Αίγιο 2005</i>
<i>Ζ' ΕλλΚερ</i>	= <i>Ζ' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Αίγιο, 4-9 Απριλίου 2005, Αθήνα 2011</i>
<i>Η' ΕλλΚερ</i>	= <i>Η' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Ιωάννινα, 5-9 Μαΐου 2009, Αθήνα 2014</i>
<i>ΘΑΜ</i>	= <i>Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας. Κατάλογος εκθέσεως, Θεσσαλονίκη 1979</i>
<i>Θέματα Ελληνιστικής Κεραμικής</i>	= <i>Θέματα Ελληνιστικής Κεραμικής στην Αρχαία Μακεδονία / Topics on Hellenistic Pottery in Ancient Macedonia, Αθήνα 2012</i>
<i>Θρεπτήρια</i>	= <i>Μ. ΤΙΒΕΡΙΟΣ, Π. ΝΙΓΔΕΛΗΣ, Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ (επιμ.), Θρεπτήρια, Μελέτες για την αρχαία Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 2012</i>
<i>ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ/Μελετήματα</i>	= <i>Έκδοση του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Τομέας Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, Αθήνα</i>
<i>Παρνασσός</i>	= <i>Περιοδικό του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός</i>
<i>ΣΤ' ΕλλΚερ</i>	= <i>ΣΤ' Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Βόλος, 17-23 Απριλίου 2000, Αθήνα 2004</i>
<i>Τεκμήρια</i>	= <i>Περιοδικό του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών - Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Τομέας Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, Αθήνα</i>
<i>Το Μουσείον</i>	= <i>Περιοδική έκδοση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου</i>

Panayota Badinou

A COCKFIGHTING ON AN ATTIC BLACK-FIGURED ALABASTRON

ABSTRACT

This paper explores the picture of an Attic black-figured alabastron, which is now in the Archaeological Collection of the Berlin Museum (Antikensammlung, Berlin, F 2030) and dates back to around 490 BC. The representation depicts a scene of preparations before a cockfighting. Two men, one young and one mature, are squatting, facing each other, and holding a cock in their hands, while two hens stand in front of them. A symbol of bravery, fighting and male sexual supremacy in Attic iconography, the cock is rarely depicted in scenes of female life. What, therefore, could be the meaning of a cockfighting on an alabastron, a vase related predominantly to female hygiene?

On examining cock images on alabastra and comparing them with other elements of the iconographic repertoire of these vases, this article shows that the alabastron in question does not only depict an impending cockfighting in the usual meaning. The presence of two hens in the middle of the scene, the prize for the victorious cock, moves the competition in the field of the erotic wrestling, Aphrodite's world, in which women played an important role.

Το μελανόμορφο αττικό αλάβαστρο που παρουσιάζεται εδώ, βρέθηκε στην Πικροδάφνη της Αττικής, σύμφωνα με τα στοιχεία καταγραφής του, και βρίσκεται σήμερα στην Αρχαιολογική Συλλογή του Μουσείου του Βερολίνου (Antikensammlung, Berlin, F 2030). Πρόκειται για ένα αγγείο που δεν έλαχε της δέουσας επιστημονικής προσοχής των τελευταίων χρόνων¹. Εξάλλου δεν περιλαμβάνεται ούτε στους καταλόγους αγγείων του Beazley, ούτε στα αρχεία του στο διαδίκτυο. Λόγω μιας άτυχης συγκυρίας, διέφυγε και της δικής μου προσοχής στη σχετική μου μελέτη για τα αλάβαστρα². Ο τιμητικός αυτός τόμος για την καθηγήτρια Στέλλα Δρούγου μου δίνει την ευκαιρία να ξαναγυρίσω, μετά από χρόνια, στην

1. Αναφορά του αλαβάστρου αυτού γίνεται μόνο σε εκδόσεις των τελών του 19ου αιώνα (CURTIUS 1878, σ. 159-161, πλν. 21,1· FURTWÄNGLER 1885, σ. 437· PERDRIZET 1893, σ. 159) και πρόσφατα σε άρθρο του Henry Immerwahr, αφιερωμένο σε επιγραφές χωρίς νόημα (IMMERWAHR 2006).
2. Δημοσιεύοντας τη διδακτορική μου διατριβή (BADINOU 2003), είχα ζητήσει από την Αρχαιολογική Συλλογή του Μουσείου του Βερολίνου φωτογραφίες των αλαβάστρων που περιλαμβάνονταν στον κατάλόγό της. Εκ παραδρομής μέσα στην αίτησή μου περιέλαβα και το εν λόγω αλάβαστρο, που μου ήταν ωστόσο άγνωστο έως τη στιγμή εκείνη. Το Μουσείο δεν διέθετε άμεσα φωτογραφίες του, οι οποίες μου αποστάληκαν αρκετό διάστημα μετά την αποστολή των υπόλοιπων φωτογραφιών και τη δημοσίευση της διατριβής μου.

-
- CURTIUS [E.] 1878 = «Alabastron aus Halimus einen Hahnenkampf darstellend», *AZ* 37, σ. 159-161
 - FURTWÄNGLER [A.] 1885 = *Beschreibung der Vasensammlung im Antiquarium, Berlin*
 - PERDRIZET [P.-F.] 1893 = «L'introduction en Grèce du coq et des combats de coqs. A propos d'un lécythe archaïque du Musée du Louvre », *Revue Archéologique* 21, σ. 157-167
 - IMMERWAHR [H. R.] 2006 = «Nonsense Inscriptions and Literacy», *Kadmos* 45, σ. 136-172
 - BADINOU [P.] 2003 = *La laine et le parfum. Epinetra et alabastres. Forme, iconographie et fonction. Recherche de céramique attique féminine*, Louvain

πρώτη μου έρευνα και να ευχαριστήσω, από τη θέση αυτή την αγαπημένη μου δασκάλα και μέλος της συμβουλευτικής επιτροπής της διατριβής μου. Ο ενθουσιασμός της για την έρευνα, οι πολύτιμες συμβουλές της, η αγάπη και το ενδιαφέρον για τους μαθητές της υπήρξαν φάρος για την κατοπινή μου πορεία. Το άρθρο αυτό αποτελεί ελάχιστο δείγμα ευγνωμοσύνης.

Εικ. 1, 2. – Μελανόμορφο αλάβαστρο, Βερολίνο, Antikensammlung, F 2030
(© Antikensammlung, Staatliche Museen zu Berlin).

1
2

Το αλάβαστρο και η εικονογραφική του σύνθεση

Το αλάβαστρο έχει μικρό μελαμβαφή λαιμό, ενιαίο με το δισκόμορφο χείλος του. Το ωοειδές σώμα του, αρκετά διογκωμένο, είναι χαρακτηριστικό των αλαβάστρων των αρχών του 5ου αι. π.Χ.³ Το επάνω τμήμα του ώμου του διακοσμείται με σχηματοποιημένο γλωσσωτό μοτίβο, το οποίο διαδέχεται ένας μαίανδρος. Μαίανδρος περιστοιχίζει και το κάτω τμήμα του σώματος, ενώ η βάση του κοσμείται με ανθέμιο. Δύο μικρά

3. Σύμφωνα με τη σχηματική κατάταξη της C. Mauermayer (MAUERMAYER 1985, σ. 16-31), το αλάβαστρο κατατάσσεται ανάμεσα στη II και IV ομάδα. Δε φέρει όμως διακριτά χαρακτηριστικά της μιας ή της άλλης ομάδας.

– MAUERMAYER [C.] 1985 = *Das griechische Alabastron. Form, Geschichte und Verwendung*, αδημ. πτυχ. εργασία, Πανεπιστήμιο του Μονάχου

4. BRUNEAU 1965, σ. 95· HOFFMANN 1974, σ. 200-203.

ωτία βρίσκονται στο κάτω τμήμα του ώμου. Το σχήμα του αγγείου, τα διακοσμητικά μοτίβα καθώς και τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της εικονογραφικής σύνθεσης συνηγορούν στη χρονολόγησή του γύρω στο 490 π.Χ.

Στο σώμα του αλαβάστρου εικονίζεται σκηνή κοκορομαχίας, την οποία χωρίζουν δύο κάθετες ταινίες μαιάνδρου σε δύο τμήματα. Στην Α' όψη, ένας γενειοφόρος, στραμμένος προς τα δεξιά, κάθετα ανακούρκουδα κρατώντας έναν λευκό κόκορα στο δεξιό του προτεταμένο βραχίονα (εικ. 1). Φοράει ιμάτιο που αφήνει τη δεξιά του ωμοπλάτη ακάλυπτη και φέρει μία κόκκινη ταινία στο μπροστινό τμήμα του κρανίου. Μπροστά στα πόδια του βρίσκεται μία κότα. Πίσω του, ένα δένδρο με μικρόσχημα φύλλα δηλώνει ότι η σκηνή διαδραματίζεται σε εξωτερικό χώρο. Στη Β' όψη, ένας αγένειος νέος στραμμένος προς τα αριστερά, παριστάνεται κι αυτός καθισμένος ανακούρκουδα με έναν λευκό κόκορα στο χέρι του, ενώ μία άλλη κότα στέκεται μπροστά στα πόδια του (εικ. 2). Αυτή τη φορά όμως η νεαρή μορφή φέρει ταινία που περιβάλλει όλο του το κρανίο. Ένα δένδρο διακοσμεί πάλι το βάθος της σκηνής, έχει όμως στρογγυλόσχημα φύλλα και λευκούς καρπούς.

Οι μορφές και των δύο όψεων πλαισιώνονται με επιγραφές. Στην Α' όψη, στα αριστερά του γενειοφόρου ανδρός διακρίνουμε τα γράμματα ΗΘ ΠΑ[Ι]Σ {Ι}, πάνω από τον κόκορα ΚΑ<Λ>Ο{Σ} και κάτω από αυτόν ΛΣΤΑΤ. Στη Β' όψη, δεξιά από τη νεαρή μορφή, διαβάζουμε ΜΙΚΙΟΝ, στα αριστερά του ΚΑΟΛΟΛ και κάτω από τον κόκορα Ι(Σ)ΤΥ.

Η στάση των δύο μορφών, η μία απέναντι από την άλλη, δηλώνει ότι πρόκειται για την ίδια παράσταση παρά τις δύο κάθετες ζώνες με τους μαιάνδρους που κοσμούν ενδιάμεσα το σώμα του αγγείου. Συγκεκριμένα, απεικονίζεται σκηνή προετοιμασίας πριν την κοκορομαχία. Ποιο όμως είναι το νόημα αυτής της παράστασης σε ένα αγγείο που ανήκε κατεξοχήν στη γυναικεία τουαλέτα; Στην αττική εικονογραφία, σκηνές κοκορομαχίας διακοσμούσαν ως επί το πλείστον κύλικες⁴. Το αλάβαστρο αυτό, σύμφωνα με τα σημερινά γνωστά δεδομένα, είναι το μοναδικό σωζόμενο που φέρει μια παρόμοια παράσταση.

– BRUNEAU [Ph.] 1965 = « Le motif des coqs affrontés dans l'imagerie antique », *BCH* 89, σ. 90-121

– HOFFMANN [H.] 1974 = « Hahnenkampf in Athen. Zur Ikonologie einer attischen Bildformel », *RA* 2, σ. 195-220

Οι κοκορομαχίες στην αρχαία Ελλάδα και την αττική εικονογραφία

Ο κόκορας ή πετεινός στη νεοελληνική, *ἀλέκτωρ* ή *ἀλεκτρυών* στα αρχαία ελληνικά, ένα από τα πιο κοινά και διαδεδομένα οικόσιτα ζώα, έφτασε στην Ελλάδα από τη νοτιο-ανατολική Ασία⁵. Ο ζωηρός χαρακτήρας του πτηνού φαίνεται ότι είχε εντυπωσιάσει πολύ τους Έλληνες, οι οποίοι τον τοποθέτησαν στην υπηρεσία πολλών θεοτήτων, όπως ο Δίας, η Αθηνά, ο Απόλλωνας, ο Ήλιος, η Κόρη, ο Ασκληπιός και ο Έρωτας⁶. Αρχαίοι ποιητές, όπως ο Πίνδαρος⁷ και ο Αισχύλος⁸, χρησιμοποίησαν μεταφορές και παρομοιώσεις με τον πετεινό στους στίχους τους. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η μορφή του χρησιμοποιήθηκε ως επίσημα ασπίδων ενώ απαντάται πολύ συχνά ως άγαλμα πάνω σε κίονες που περιστοιχίζουν τη θεά Αθηνά, στη Β' όψη των παναθηναϊκών αμφορέων⁹.

Οι κοκορομαχίες στην αρχαία Αθήνα ήταν μια αγαπητή ενασχόληση τόσο των νέων όσο και των ώριμων ανδρών¹⁰. Από τον Αισχίνη μαθαίνουμε ότι τέτοιοι ερασιτεχνικοί αγώνες λάβαιναν συχνά χώρα στο «κυβείον», χώρο στον οποίο έπαιζαν ζάρια¹¹. Φαίνεται όμως ότι οι Αθηναίοι διοργάνωναν και δημόσιες κοκορομαχίες, καθόλου απίθανο κατά τη διάρκεια των Παναθηναίων¹² ή και των Ανθεστηρίων¹³.

Η προέλευση των αγώνων αυτών πρέπει να αναζητηθεί στην Ασία από όπου εισήχθη και το ίδιο το πτηνό¹⁴. Όπως υποδηλώνουν αρχαίες πηγές, η συστηματική εκτροφή όρνιθας για την παραγωγή κρέατος και αυγών ακολούθησε την εκτροφή του πτηνού για κοκορομαχίες¹⁵. Αν το γεγονός αυτό αληθεύει, τότε καταλαβαίνουμε τον λόγο για τον οποίο υιοθετήθηκαν οι όροι *ἀλέκτωρ* και *ἀλεκτρυών* για το όνομα του πτηνού. Έχοντας την ίδια ρίζα με το ρήμα *ἀλέξω*, το οποίο σημαίνει απομακρύνω, αποκρούω και υπερασπίζομαι, οι όροι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν για να δηλώσουν τον μαχητικό χαρακτήρα του πτηνού, παραπέμποντας συγχρόνως στην αρχική κύρια χρήση του, τις κοκορομαχίες¹⁶.

Για τον ίδιο λόγο φαίνεται ότι υιοθετήθηκε και το μοτίβο των δύο αντιμέτωπων κοκόρων ήδη από πολύ νωρίς στην αρχαία ελληνική

5. O Perdrizet (PERDRIZET, ό.π. [σημ. 1], σ. 157-158) τοποθετεί την εισαγωγή του κόκορα στην Ελλάδα τον 9ο με 8ο αι. π.Χ. Ωστόσο η χρονολόγηση αυτή είναι προβληματική λόγω έλλειψης τεκμηρίων. Βλ. ARNOTT 2007, σ. 16, ο οποίος θεωρεί πιο πιθανό ο κόκορας να ήρθε για πρώτη φορά στην Ελλάδα γύρω στον 7ο αι. π.Χ.
6. CURTIUS, ό.π. (σημ. 1), σ. 159· ARNOTT, ό.π. (σημ. 5), σ. 17.
7. Πίνδ., *Ολυμπιακαί Ωδαί*, 12, στ. 20.
8. Αισχ., *Ευμενίδες*, στ. 861-863.
9. Υπάρχει μια εκτενής βιβλιογραφία για το θέμα αυτό. Βλ. κυρίως ECKERMAN 2012.
10. Για αρχαία κείμενα που αναφέρονται σε κοκορομαχίες, βλ. BRUNEAU, ό.π. (σημ. 4), σ. 96· HOFFMANN 1974, ό.π. (σημ. 4), σ. 199.
11. Ο Αισχίνης κατηγορεί τον Τίμαρχο λέγοντας ότι «διημέρευεν ἐν τῷ κυβείῳ, οὐ ἢ τηλία τίθεται καὶ τοὺς ἀλεκτρυόνας συμβάλλουσιν» (Αισχίν., *Κατὰ Τιμάρχου*, 53).
12. Ο Αιλιανός (Αιλ., *Ποικίλη Ιστορία*, Β', 28) αναφέρει ενιαύσιες κοκορομαχίες στο θέατρο, χωρίς όμως να προσδιορίζει τον χρόνο διεξαγωγής τους. Για την υπόθεση ότι οι κοκορομαχίες λάβαιναν χώρα κατά τα Παναθηναία, βλ. ECKERMAN, ό.π. (σημ. 9), σ. 43.
13. HOFFMANN 1974, ό.π. (σημ. 4), σ. 219.
14. Γενικά για κοκορομαχίες, οι οποίες συνεχίζονται σε πολλές ασιατικές χώρες, βλ. εγκυκλοπαίδεια *Britannica*, s.v. «Cock fighting».
15. Η εκτροφή όρνιθας για κρέας και αυγά πρέπει να διαδόθηκε γύρω στον 6ο αι. π.Χ. (βλ. ARNOTT, ό.π. [σημ. 5], σ. 16-17). Μαθαίνουμε επίσης από τον Πλίνιο (Plin., *Naturalis Historia*, 10, 139-140) ότι πρώτα οι κάτοικοι της Δήλου άρχισαν να εκτρέφουν παχιές όρνιθες.
16. Βλ. HOFFMANN 1974, s.v. «ἀλέκτωρ», σ. 12.

– ARNOTT [W. G.] 2007 = *Birds in the Ancient World. From A to Z*, London/New York
 – ECKERMAN [Chr.] 2012 = «Cockfighting and the Iconography of Panathenaic Amphorae», *ICS* 37, σ. 39-50
 – HOFFMANN [J. B.] 1974 = *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen* [Ετυμολογικόν λεξικόν της αρχαίας ελληνικής, μτφρ. Α. Παπανικολάου, Αθήνα 1974]

17. Σε έναν σφραγιδόλιθο από την Κάτω Ζάκρο, περί τον 16ο αι. π.Χ., απεικονίζονται δύο κόκορες, ο ένας απέναντι από τον άλλον κοντά σε ένα βωμό (βλ. ARNOTT, ό.π. [σημ. 5], σ. 16). Στην κυρίως Ελλάδα, οι παραστάσεις αντιμετώπων κοκόρων εμφανίζονται από τη γεωμετρική εποχή (βλ. BRUNEAU, ό.π. [σημ. 4], σ. 90-94, ο οποίος κατατάσσει τις πρώτες αυτές απεικονίσεις στις παραστάσεις εραλδικού χαρακτήρα, *présentation héraldique*).
18. HOFFMANN 1974, ό.π. (σημ. 4), σ. 200.
19. Η «σύμβολο για τον ιδανικό πολεμιστή», σύμφωνα με τον Hoffmann (HOFFMANN 1974, ό.π. [σημ. 4], σ. 201). Βλ. επίσης, BRUNEAU, ό.π. (σημ. 4), σ. 106-108.
20. Αιλ., *Ποικίλη Ιστορία*, Β', 28. Η πηγή βέβαια είναι μεταγενέστερη και δεν ξέρουμε με βεβαιότητα αν το γεγονός αυτό έλαβε χώρα. Ωστόσο, απηχεί τη θεώρηση ότι ο κόκορας είναι σύμβολο μαχητικότητας και ανδρείας.
21. BRUNEAU, ό.π. (σημ. 4), σ. 110-115.
22. Ιδιαίτερα σε επιτύμβια μνημεία της ρωμαϊκής εποχής (BRUNEAU, ό.π. [σημ. 4], σ. 115-120).
23. CSAPO 2006, σ. 16.
24. HOFFMANN 1974, ό.π. (σημ. 4), σ. 205-209.
25. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι οι κότες ζευγαρώνονται ανά πάσα στιγμή καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, εκτός από το χειμερινό ηλιοστάσιο (Αριστ., *Περί ζώων Ιστορία*, Ε', 11, 1).
26. HOFFMANN 1974, ό.π. (σημ. 4), σ. 204, 206. REINSBERG 1989, σ. 201, εικ. 201.
27. HOFFMANN 1974, ό.π. (σημ. 4), σ. 210-213, 216-218.

τέχνη¹⁷. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι οι πρώτες παραστάσεις κοκορομαχίας στην αττική εικονογραφία απεικονίζονται δίπλα σε σκηνές μάχης¹⁸. Μαχόμενος έως θανάτου, ο κόκορας θεωρούνταν σύμβολο ανδρείας¹⁹. Είναι λοιπόν αυτονόητο ότι οι κοκορομαχίες, στο πλαίσιο των παραστάσεων αυτών, υπενθύμιζαν στους πολίτες τη μαχητικότητα και την τόλμη που έπρεπε να επιδεικνύουν στον πόλεμο. Αυτό επιβεβαιώνεται και από μια διήγηση του Αιλιανού, σύμφωνα με την οποία ο Θεμιστοκλής εμφύχωσε τους στρατιώτες που οδηγούσε στη μάχη εναντίον των Περσών δείχνοντάς τους μια κοκορομαχία που έτυχε να συναντήσουν στο δρόμο τους²⁰.

Η μορφή του κόκορα ήταν επόμενο να χρησιμοποιηθεί εικονογραφικά και ως σύμβολο της νίκης, κυρίως όμως στην ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή, όπως επισημαίνει ο Philippe Bruneau στο σχετικό του άρθρο για το μοτίβο των αντιμετώπων κοκόρων στην ελληνική εικονογραφία²¹. Κατ' επέκταση, το μαχόμενο αυτό πτηνό έγινε και σύμβολο νίκης εναντίον του θανάτου, σύμβολο αθανασίας²². Για τον συμβολισμό αυτό σίγουρα έπαιξε ρόλο και η θεώρησή του ως συμβόλου περάσματος από το σκοτάδι στο φως, καθότι το πρώτο λάλημα του πετεινού λαβαίνει χώρα το χάραμα²³.

Στην αττική εικονογραφία, ήδη από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ., οι ζωγράφοι παρουσιάζουν τον κόκορα ως ερωτικό σύμβολο, παράλληλα με εκείνο της ανδρείας και της μαχητικότητας. Αγαπητό δώρο του εραστή προς τον ερώμενο, βλέπουμε συχνά σε παραστάσεις αγγείων γενειοφόρους να κρατούν έναν κόκορα στο χέρι τους πλησιάζοντας νέους και αγγίζοντας συχνά τα γεννητικά τους όργανα²⁴. Δεν λείπουν επίσης και οι σκηνές όπου ένας φαλλός αντικαθιστά το κεφάλι του κόκορα. Θεωρούμενο ως πτηνό με αυξημένες ερωτικές ορμές, ευνόητο είναι να χρησιμοποιήθηκε ως ερωτικό σύμβολο²⁵. Ο Herbert Hoffmann παραλληλίζει μάλιστα την ερωτική αυτή πλευρά του κόκορα με τη γεννητικότητα του πολεμιστή και τη θεωρεί εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό του ανδρισμού²⁶. Αναλύοντας μάλιστα διαχρονικά τις παραστάσεις κοκορομαχίας, πιστεύει ότι μέχρι τον 5ο αι. π.Χ. ο κόκορας ήταν σύμβολο ισχύος της αριστοκρατίας. Με την αλλαγή του καθεστώτος και την επικράτηση της δημοκρατίας, το άθλημα αυτό άρχισε να γίνεται δημοφιλές και υιοθετήθηκε από την ανερχόμενη τάξη ως σύμβολο επίδειξης πλούτου²⁷.

– CSAPO [E.] 2006 = «Cockfights, Contradictions, and the Mythopoeics of Ancient Greek Culture», *Arts* 28, σ. 9-41

– REINSBERG [C.] 1989 = *Ehe, Hetärentum und Knabenliebe im antiken Griechenland*, München

Η σκηνή κοκορομαχίας και η σημασία του

Έχοντας επισημάνει τη σημασία του κόκορα ως συμβόλου γενναιότητας και ερωτικής ανδρικής ισχύος στην αρχαία εικονογραφία, είναι εύλογο να αναρωτηθούμε αν η παράσταση προετοιμασίας πριν την κοκορομαχία έχει ένα ιδιαίτερο νόημα σε ένα αλάβαστρο. Μυροδοχεία που ανήκαν κατεξοχήν στη γυναικεία τουαλέτα, τα αλάβαστρα ήταν σύμβολα της επιθυμίας που ένωνε τα δύο φύλα, είτε επρόκειτο για το συζυγικό ζευγάρι, είτε για την εταίρα με τον εραστή της²⁸. Για τον λόγο αυτό, το μεγαλύτερο μέρος των παραστάσεων που κοσμούν τα αγγεία αυτά σχετίζονται με τον γυναικείο κόσμο²⁹. Χαρακτηριστικό επίσης είναι ότι ο κόκορας σπάνια αναπαρίσταται σε σκηνές του γυναικείου βίου, αντίθετα με άλλα πουλιά όπως η πέρδικα, η κότα και ο ερωδιός³⁰.

Από τις ελάχιστες σωζόμενες παραστάσεις σε αλάβαστρα που σχετίζονται με τις ανδρικές δραστηριότητες, ξεχωρίζουμε τρεις ως επί το πλείστον κατηγορίες σκηνών: σκηνές σε παλαίστρα, συναντήσεις εφήβων με νέους ή ώριμους άνδρες ερωτικού χαρακτήρα και παραστάσεις πολεμιστών. Και στις τρεις κατηγορίες, αισθητός είναι ο ερωτικός χαρακτήρας των παραστάσεων, στις οποίες εξάιρονται το νεανικό σφρίγος και η ομορφιά³¹.

Κανένα από τα παραπάνω αλάβαστρα δεν φέρει σκηνή κοκορομαχίας, ο κόκορας όμως απεικονίζεται σε κάποιες από αυτές. Στη Β' όψη ενός μελανόμορφου αλαβάστρου του Ζωγράφου του Διόσφου, ένας κόκορας βρίσκεται μπροστά σε έναν αγένειο νέο που στρέφεται προς τα αριστερά³². Ο νέος, γυμνός, με ένα μόνο ιμάτιο γύρω από τους ώμους του, κρατά μια ράβδο στο δεξί του χέρι, ενώ με το αριστερό κρατά σφικτά από τα αυτιά έναν λαγό. Στην Α' όψη, ένας επίσης αγένειος νέος, στραμμένος προς τα δεξιά, καλυμμένος έως το κεφάλι με ένα ιμάτιο, σκύβει πάνω από ένα σκυλί που αναπηδά προς το μέρος του με ανασηκωμένα το κεφάλι του και τα μπροστινά του πόδια. Ακριβώς πάνω από το κεφάλι του νεαρού ιματιοφόρου πετά ένας φτερωτός έρωτας κρατώντας ένα στεφάνι.

Οι δύο όψεις χωρίζονται μεταξύ τους με δύο κάθετες διακοσμητικές ταινίες, αλλά είναι εμφανές ότι ανήκουν στην ίδια σκηνή. Πρόκειται για μια ερωτική συνάντηση μεταξύ δύο νεαρών, όπως εύκολα συμπεραίνουμε από την παρουσία του έρωτα και τις επιγραφές ΚΑΛΟΣ στο βάθος και των δύο όψεων. Ένας νέος εραστής πλησιάζει τον νεαρό ερώμενό του ή τον μελλοντικό του σύντροφο προσφέροντάς του έναν λαγό και έναν κόκορα. Ο κόκορας στη σκηνή αυτή παίζει λοιπόν τον ρόλο του δώρου, με το οποίο ο εραστής θέλει να προσελκύσει τον ερώμενο.

28. BADINOU, ό.π. (σημ. 2), σ. 58, 65-72.

29. BADINOU, ό.π. (σημ. 2), σ. 122-123.

30. BADINOU, ό.π. (σημ. 2), ιδιαίτ. σ. 81-82.

31. BADINOU, ό.π. (σημ. 2), σ. 104-111.

32. Βραυρών, Αρχαιολογικό Μουσείο, Α 20: BADINOU, ό.π. (σημ. 2), αρ. κατ. Α 23, πίν. 45. Περὶ το 490-480 π.Χ.

33. Βαρκελώνη, Museo Arqueologico, 890: BADINOU, ό.π. (σημ. 2), αρ. κατ. Α 125. Περί το 500-490 π.Χ.
34. Μία άλλη ερωτική σκηνή απεικονίζεται και στη Β' όψη του αλαβάστρου: ένας έφηβος αγκαλιάζει έναν γενειοφόρο άνδρα στηριγμένο στο ραβδί του.
35. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 18570: BADINOU, ό.π. (σημ. 2), αρ. κατ. Α 236, πίν. 92. Περί το 480-470 π.Χ.
36. Βλ. επίσης, CSAPO 2006/2007, σ. 28.
37. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, 1917.12-12.1: BADINOU, ό.π. (σημ. 2), αρ. κατ. Α 287, πίν. 108. Περί το 460 π.Χ.

Μια άλλη παράσταση κόκορα κοσμεί την Α' όψη ενός ερυθρόμορφου αλαβάστρου που βρίσκεται στη Βαρκελώνη³³. Στη σκηνή αυτή, ένας αγένειος νέος, με ιμάτιο που αφήνει τον δεξί του ώμο ακάλυπτο, στηριζόμενος σε ένα ραβδί, χαϊδεύει το πρόσωπο ενός εφήβου που κρατά έναν κόκορα στο ένα του χέρι, ενώ σηκώνει το άλλο για να αγγίξει το κεφάλι του νέου. Είναι πρόδηλο ότι και σε αυτήν την περίπτωση ο κόκορας αποτελεί ερωτικό δώρο, με το οποίο ο εραστής κερδίζει την ανταπόκριση του εφήβου³⁴.

Στον χώρο της παλαίστρας απεικονίζεται ένας άλλος κόκορας, τον οποίο παλαισιώνουν δύο γυμνοί νέοι. Η σκηνή κοσμεί ένα αλάβαστρο λευκού βάρους του Ζωγράφου του Λονδίνου D 15³⁵. Ο όρος, στον οποίο στηρίζεται ο νέος στα αριστερά της παράστασης καθώς και το ακόντιο που κρατά στο χέρι του, δηλώνουν ότι πρόκειται για νέους που αθλούνται. Εκτός από τόπος άθλησης, η παλαίστρα ήταν χώρος στον οποίο γίνονταν κοκορομαχίες, όπως επίσης και χώρος αναζήτησης μελλοντικών συντρόφων. Στο πλαίσιο αυτής της σκηνής, ο κόκορας θα μπορούσε να παραπέμπει σε κοκορομαχία που πρόκειται να λάβει χώρα, μπορεί όμως να υπαινίσσεται και το ερωτικό δώρο. Πράγματι, η ήρεμη στάση των δύο μορφών, ιδιαίτερα του νέου, στα αριστερά, που απλώνει το χέρι του σαν να καλεί προς το μέρος του το πτηνό, δεν συνηγορεί υπέρ της κοκορομαχίας.

Και στα τρία αλάβαστρα, που απέχουν χρονολογικά ελάχιστα το ένα από το άλλο, ο κόκορας συνδέεται με τον ανδρικό βίο και σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με το ερωτικό στοιχείο. Αγαπητό δώρο του εραστή προς τον ερώμενο, ο κόκορας, όπως έχει ήδη ειπωθεί, ήταν σύμβολο του ανδρισμού, είτε επρόκειτο για την γενναιότητα που έπρεπε κάποιος να έχει, είτε επρόκειτο για το ερωτικό του κύρος³⁶. Πώς όμως το γυναικείο φύλο, για το οποίο προορίζονταν κατεξοχήν τα μυροδοχεία αυτά, αντιλαμβάνονταν τις σκηνές αυτές; Τι συμβόλιζε για τις γυναίκες ο κόκορας;

Η εικονογραφική σύνθεση ενός ερυθρόμορφου αλαβάστρου, που τεχνοτροπικά βρίσκεται κοντά στον Ζωγράφο του Αισχίνη, μας παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία³⁷. Στην Α' όψη απεικονίζεται μια νεαρή γυναίκα, στραμμένη προς τα δεξιά, με ταινία στα μακριά μαλλιά της. Μπροστά της στέκεται ένας κόκορας στραμμένος και αυτός προς τα δεξιά. Στη Β' όψη, μία άλλη γυναίκα, με τα μαλλιά χτενισμένα σε κρωβύλο, περπατά προς τα αριστερά κρατώντας στα χέρια της μία δάδα και ένα κλαδί. Γυναίκες με δάδες στο χέρι απεικονίζονται συχνά σε νυφικές πομπές που οδηγούσαν το

– CSAPO [E.] 2006/2007 = «The Cultural Poetics of the Greek Cockfight», *The AIA Bulletin*, τ. 4, σ. 20-37

νεαρό ζευγάρι από το σπίτι της νύφης στο σπίτι του νυμφίου³⁸. Η γυναίκα με τη δάδα μπορεί να είναι λοιπόν μία φίλη της νεόνυμφης ή ακόμη και η μητέρα του νυμφίου που υποδέχεται τη νύφη της, όπως συχνά συνέβαινε στην αρχαία Αθήνα. Η υπόθεση ότι η παράσταση παραπέμπει σε γάμο ενισχύεται και από τη διαπίστωση ότι ο ίδιος ζωγράφος απεικονίζει και σε άλλα του αλάβαστρα σκηνές σχετιζόμενες με τον γάμο³⁹. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, ο κόκορας στα πόδια της νεαρής γυναίκας δεν μπορεί παρά να παραπέμπει στον νέο της σύντροφο, ο οποίος λείπει από την παράσταση. Όπως ο κόκορας, έτσι και ο σύζυγος της νεόνυμφης έπρεπε να διακρίνεται από τα ίδια χαρακτηριστικά, την ανδρεία και τη σεξουαλική ικανότητα.

Εξετάζοντας προσεκτικότερα την παράσταση του αλαβάστρου με την κοκορομαχία, παρατηρούμε ότι οι ιδιοκτήτες των διαγωνιζόμενων πετεινών προσπαθούν να τους προκαλέσουν σε μάχη βάζοντας μπροστά τους δύο κότες. Η συνήθεια αυτή ήταν γνωστή. Ο ερεθισμός του σεξουαλικού ενστίκτου των πτηνών ήταν καταλυτικός για την κοκορομαχία. Η σκηνή θα θύμιζε συνειρμικά στην κάτοχο του αλαβάστρου την ερωτική ανδρική ισχύ. Ο ερωτισμός είναι πράγματι διάχυτος στις περισσότερες παραστάσεις στα αλάβαστρα, όπως επίσης και η έμφαση στη νεανική ομορφιά, γυναικεία ή ανδρική. Η σκηνή του αλαβάστρου μας διέπεται από τους ίδιους κανόνες. Ο ερωτισμός δηλώνεται με την απεικόνιση των ορνίθων που προκαλούν και ωθούν σε μάχη τους πετεινούς. Από την άλλη, η έμφαση στο νεανικό σφρίγος και την ομορφιά τονίζεται με την απεικόνιση του γεμάτου με λευκούς καρπούς δένδρου, κάτω από το οποίο σκύβει ο νέος (εικ. 2). Πιθανόν ένδειξη του μελλοντικού νικητή της κοκορομαχίας, όπως ο E. Curtius είχε υποθέσει στην πρώτη δημοσίευση του αλαβάστρου⁴⁰, το καρποφόρο δένδρο είναι αναμφίβολα το εικονογραφικό στοιχείο με το οποίο εξάιρεται το άνθος της νιότης, στο οποίο εστιάζεται η αρχαία ελληνική τέχνη.

Η κοκορομαχία ήταν σίγουρα μια αγαπητή ενασχόληση νέων και ώριμων ανδρών. Η νίκη εξασφάλιζε στον ιδιοκτήτη του πτηνού τον θαυμασμό των θεατών. Σε δεύτερο όμως επίπεδο, ο νικητής κόκορας συμβόλιζε την υπεροχή της ανδρικής δύναμης, που επιδεικνύεται μέσα από τον αγώνα, είτε πρόκειται για μάχη, είτε πρόκειται για κάθε είδους πάλη⁴¹. Η δύναμη όμως αυτή ήταν αλληλένδετη με το ερωτικό στοιχείο, όταν ο χώρος δράσης της βρισκόταν μακριά από το πεδίο της μάχης. Στο συμπέρασμα αυτό

38. LISSARRAGUE 1996, σ. 417.

39. Το ίδιο ισχύει και για τον Ζωγράφο του Αισχίνη, βλ. BADINOU, ό.π. (σημ. 2), σ. 97-98, 206-207.

40. CURTIUS, ό.π. (σημ. 1), σ. 160-161.

41. Βλ. CSAPO 2006/2007, ό.π. (σημ. 36), σ. 20.

– LISSARRAGUE [Fr.] 1996 = « Regards sur le mariage grec », στο O. CAVALIER (éd.), *Silence et fureur. La femme et le mariage en Grèce. Les antiquités grecques du Musée Calvet*, Avignon

42. Βασιλεία, Münzen und Medaillen, 44: BADI-
NOU, ό.π. (σημ. 2), αρ. κατ. Α 31, πίν. 48. Περί
το 490-470 π.Χ.

μας οδηγεί και ο ίδιος ο μύθος του Αλεκτρούνα. Πριν ο Ποσειδώνας τον μεταμορφώσει σε κόκορα, ο Αλεκτρούων ήταν έφηβος στην υπηρεσία του Άρη. Αποστολή του ήταν να φυλάει σκοπιά όλη τη νύχτα, όταν ο Άρης συναντούσε την Αφροδίτη, την ώρα δηλαδή της σύζευξης δύο αντίροπων δυνάμεων, της θεότητας του πολέμου με τη θεότητα του έρωτα.

Μακριά από τον χώρο του Άρη, τα αλάβαστρα ανήκαν στη σφαίρα της Αφροδίτης, όπου η ερωτική επιθυμία ήταν το κυρίαρχο στοιχείο δράσης, ενωτικό στοιχείο μεταξύ άνισων συντρόφων. Είτε επρόκειτο για συναντήσεις μεταξύ ανδρών και εφήβων, είτε για συναντήσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, ο κόκορας στην εικονογραφία των αλαβάστρων αντιπροσώπευε βέβαια τη σωματική ρώμη των ανδρών, τόνιζε όμως πολύ περισσότερο το ερωτικό στοιχείο του ανδρισμού. Η κοκορομαχία στο αλάβαστρό μας δείχνει έναν αγώνα. Στο κέντρο όμως της σκηνης βρίσκεται το έπαθλο της νίκης, το ερωτικό δώρο του νικητή κόκορα. Ο αγώνας από την αιματηρή μάχη, που ήταν στην πραγματικότητα το άθλημα αυτό, μετατοπίζεται στον χώρο της ερωτικής πάλης, όπου το γυναικείο φύλο έπαιζε έναν σημαντικό ρόλο.

Τον ρόλο αυτό μας υπενθυμίζει και η παράσταση ενός άλλου μελανόμορφου αλαβάστρου⁴². Μία γυναίκα, κρατώντας ένα αλάβαστρο με μία σπαθίδα στα χέρια της, βρίσκεται ανάμεσα σε δύο αθλητές. Η σκηνή διαδραματίζεται στον χώρο της παλαίστρας όπως δείχνουν ένας κίονας και τα δύο ακόντια που κρατά στο χέρι του ο νέος στα αριστερά της παράστασης. Η παρουσία της γυναίκας στον χώρο της παλαίστρας μας εκπλήσσει. Το αλάβαστρο όμως και η σπαθίδα που προτείνει στον νέο μπροστά της, καθώς και η λήκυθος πάνω στο έδαφος, μας μεταφέρουν στον γυναικείο χώρο, όπου το αρωματικό έλαιο και η ερωτική έλξη που υπαινισσόταν καλούν τους νέους σε ερωτική δράση. Η σωματική άσκηση ήταν απαραίτητη για τους αθλητές, τους μελλοντικούς πολεμιστές που έπρεπε να αγωνίζονται με ανδρεία. Δεν έπρεπε ωστόσο να ξεχνούν και τον κόσμο της Αφροδίτης. Για τον λόγο αυτό, οι ζωγράφοι χρησιμοποιούσαν και συνδυάζαν κάθε εικονογραφικό στοιχείο στο ρεπερτόριό τους για να το υπενθυμίζουν. Η επιγραφή ΚΑΛΟΣ που εμφανίζεται συχνά στην αγγειογραφία, όπως και στο δικό μας αλάβαστρο, είχε την ίδια λειτουργία.

Ο «άλεκτρούωνων αγών» του αγγείου μας δεν απεικόνιζε λοιπόν έναν απλό επικείμενο αγώνα ανάμεσα σε δύο κόκορες, ούτε μια απλή αναμέτρηση ανάμεσα στους ιδιοκτήτες τους. Μέσα στον κόσμο της Αφροδίτης, παρέπεμπε και στον ερωτικό χώρο, τον τομέα της ζωής όπου οι γυναίκες κατείχαν σημαντικό μερίδιο.

